

HARRAN ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ
HARRAN UNIVERSITY FACULTY OF THEOLOGY

ULUSLARARASI
MEVLÂNA VE MEVLEVÎLİK
SEMPOZYUMU

INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON MAWLANA JALAL AL-DIN RUMI
AND MAWLAWISM

Mevlâna Celaleddin Rumi'nin 800. doğum yıldönümü anısına

BİLDİRİLER
II

26–28 EKİM 2007

ŞANLIURFA

ULUSLARARASI MEVLANA VE MEVLEVİLİK SEMPOZYUMU BİLDİRİLERİ-II**ISBN**

978-605-89998-2-4

Düzenleyen Kuruluşlar

Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Şanlıurfa Mevlevihanesi Yaşatma ve Kültür Derneği

Editörler

Prof. Dr. Abdurrahman ELMALI
Prof. Dr. Ali BAKKAL

Düzenleme Kurulu

Başkan: Prof. Dr. Abdurrahman ELMALI

Sekreteryası: Dr. Hüseyin KURT

Prof. Dr. Ali BAKKAL, Prof. Dr. Musa Kazım YILMAZ, Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN, Prof. Dr. Yusuf Ziya KESKİN, Doç. Dr. Murat AKGÜNDÜZ, Yrd. Doç. Dr. Cüneyt GÖKÇE, Yrd. Doç. Dr. Harun ŞAHİN, Yrd. Doç. Dr. İ. Hakkı İNAL, Yrd. Doç. Dr. Yasin KAHYAOĞLU, Yrd. Doç. Dr. Ahmet ASLAN, Dr. Celil ABUZER, Dr. Halil ÖZCAN, Dr. Kadir PAKSOY, Dr. Veysel KASAR, Dr. Vehbi ŞAHİNALP, Okt. Kadir ALPEREN, Okt. Abdülkadir AYDIN, Okt. Mehmet OYMAK

Bilim ve Danışma Kurulu

Prof. Dr. İbrahim DÜZEN
Prof. Dr. Ethem CEBECİOĞLU
Prof. Dr. Osman TÜRER
Prof. Dr. Mustafa KARA
Prof. Dr. Abdullah ÖZBEK
Prof. Dr. Abdülhakim YÜCE
Prof. Dr. İsmail YAKIT
Prof. Dr. Ali BAKKAL
Prof. Dr. Musa Kazım YILMAZ
Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN

Dizgi-Tasarım

Arş. Gör. Dr. Hüseyin KURT
Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Grafik Tasarım

Öğr. Gör. Haldun ÖZBUDUN
Harran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

Adres

Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Osmanbey Kampüsü/ Şanlıurfa

ARAP DİLİ VE BELÂGATI AÇISINDAN MESNEVÎ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Doç. Dr. Kadri YILDIRIM*

Bilindiği gibi Mevlana Mesnevî'sini Farsça yazmıştır. Fakat kimi beyitlerinde dilbilgisi ve dilbilim bağlamında Arapça bazı kelime ve terimlerin tahlili de yapılmış; bunun yanında belâgat ilminin "bedî", "beyan" ve "me'anî" dallarıyla ilgili dikkat çekici sanatsal örneklere sıkça yer verilmiştir. Bu durum Mevlana'nın Fars dilinin yanında Arap Dili ve Belâgatı sahasında da geniş bir birikime sahip olduğunu göstermektedir. Bu bildirimiz "Arap Dili ve Edebiyatı Açısından Mesnevî" başlığıyla yapmayı düşündüğümüz bir kitap çalışmasının çok sınırlı bir ön hazırlığı niteliğindedir.

1. ARAP DİLİ KURALLARI AÇISINDAN

1. 1. Sîbeveyh'e Göre "Allah" Kelimesinin Anlamı

Burada önce bu ismin türediği kök ve bu kökün ifade ettiği anlamlar hakkında diğer kaynaklarda neler kaydedildiğine, ardından Mevlana'nın Sîbeveyh'e dayandırdığı anlamın bunlardan hangisine yakın olduğuna göz atacağız:

1) *İbadet anlamını ifade eden "e-l-h" kökü*: İbn Fâris'e göre "e-l-h" kökünün aslî bir tek anlamı vardır; o da "ibadet"tir. Dolayısıyla bu kökten türeyen "ilâh" kelimesi bir cins ismi olarak kendisine ibadet edilen (mabûd) anlamına gelmektedir. "Allah" özel ismi bu cins isminden oluşturulmuştur. Bunun için önce başındaki hemze atılıp yerine "el" takısı getirilmiş, sonra bu takının harekesiz lâmi hareketli ikinci lâma katılarak idgâm yapılmış ve Yüce Yaratıcı için özel isim olmuştur. Bu bağlamda *ilâh* kelimesi hem hakîki ma'bûd olan Allah için hem de kendisine tapılan öteki varlıklar için kullanılırken, *Allah* gerek câhiliye döneminde gerekse İslâmî dönemde sadece Yüce Yaratıcı için kullanılmıştır.¹ *E-l-h* kökünün ibadet anlamını ifade ettiğini gösteren klasik dönem şiir örneklerinden iki tanesini burada kaydetmek istiyoruz. Birincisi, câhiliye dönemi kadın şâirlerinden Âmine bint Uteybe'nin kendi babası hakkında söylemiş olduğu bir mersiye de geçen şu beyittir:

تَرَوْنَاهُ مِنَ الْعَبَاءِ عَصْرًا   فَأَعَجَلْنَا إِلَٰهَةً أَنْ تَتُوبَا

La' bâ'dan² bir ikinci vakti yola çıktık,

Tanrıca yeniden doğar diye hızlandı.

Şiirde geçen "İlâhe" kelimesi Güneş'in ismi olarak kullanılmış, zira o dönemde bazı Arap kabileleri bu gök cismine tapmışlardır.³

* Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, kyildirim21@yahoo.com

¹ Krş. Ebû Huseyin b. Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-luğa*, Beyrut, 1991, I, 127; Mahmûd b. Ömer ez- Zemaşerî, *Keşşâf*, Beyrut, 1998, I, 48 vd.; İbnu Cerîr et-Taberî, *Camîu'l-beyan*, Beyrut, 1995; I, 63-64; Şihâbuddîn el-Alûsî, *Rûhu'l-me'anî*, Beyrut, 1994, I, 55.

² La'bâ, Bahreyn yöresinde sızıntılı bir şekilde akan tuzlu suyuyla meşhur bir yerin adıdır. Bunun Hicâz'daki Gatafân dağına yakın bir yerin adı olduğunu söyleyenler de vardır. Bkz. Abdülemîr Ali Muhennâ, *Mu'cemu'n-nisâi's-şâirâtü'l-câhiliyye ve'l-İslâm*, Beyrut, 1990 s. 9.

³ Bkz. İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-luğa*, I, 127. Yazar şiirin sadece ikinci mısrasını kaydetmiş ve kime ait olduğunu belirtmemiştir. Ayrıca öteki kaynaklarda geçen "fe a'celnâ" yerine "fe bâdernâ" ifadesini kullanmıştır. Şiirin tamamı ve yorumu için bkz. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, "e-l-h" maddesi.

2) *Şaşkınlık ve hayret ifade eden "v-l-h" kökü:* Buna göre Allah'a bu ismin verilmesi, akılların O'nun zâtı ve sıfatları hakkında hayretler içerisinde kalmasıyla izah edilmektedir.¹ Bu durumda اِلَٰه (İlâh) kelimesinin aslı وِلَٰه (Vilâh)'tır; vâv hemzeye dönüşmüştür.

3) *Yükselik ifade eden "e-l-h" kökü:* Yükselen her şey için اَلْهَى diyen eski Araplar, *Güneş doğdu, yükseldi* anlamında لَاهَتْ (lâhet) fiilini kullanmışlardır.² Bu kök çerçevesinde Allah'ın hem zâtı hem de sıfatları açısından yüce olduğuna dikkat çekilir.

4) *Huzur ve sükun ifade eden "e-l-h" kökü:* Bu durumda Allah, akılların ve kalplerin kendisiyle huzur bulup mutlu oldukları bir zât olarak telakki edilir.³

5) *İhticâb (görünmezlik) ifade eden "l-v-h" kökü:* Bu da zâtı itibariyle Allah'ın öteki somut varlıklar gibi gözle görülmemesi noktasına dayanmaktadır.

6) *Sığınma ifade eden "e-l-h" kökü:* Zira her kes korku, sıkıntı ve ihtiyaç anında Allah'a sığınır⁵

İşte Mevlana bu son anlamı tercih etmektedir. Mevlana'ya göre Sîbeveyh Allah ismine "ihtiyaç ennasında kendine sığınılan kişi" anlamını vermiştir ki ilgili beyitte şunları söylemektedir:⁶

مَعْنِي "اللَّهِ" كَمَتَ أَنْ سَيُوبِهِ   يُوْطُونُ فِي الْخَوَاتِجِ هَمَّ لَدِيهِ

*Sîbeveyh "Allah" isminin ne anlama geldiğini söylemiştir
"İnsanların İhtiyaçları için O'na sığınmalarındır" demiştir.*

1. 2. "Sûfi" Kelimesinin "Safvet"ten Türemesi

İslam literatüründe "sûfi" teriminin etimolojisiyle ilgili birkaç görüş vardır ki, bunları şöyle özetlemek mümkündür:⁷

1) *Sûf (Yün):* Arap dili kuralları ve tarihî gerçekler bağlamında nispeten daha çok taraftar bulan görüşe göre "tasavvuf" kelimesinin kökü yün anlamına gelen "sûf"tur. Buna göre tasavvuf yün elbiseye bürünmek anlamında mastar, aynı kökten gelen "sûfi" de bu elbiseyi giyen kişiyi karşılamak üzere ism-i mensûb (ilgi adı)tur. Bu görüşü destekleyenlerden biri olan İbn Haldûn'a göre sûfiler kaba çuhadan dikilmiş giysiler giydikleri için kendilerine sûfî adı verilmiştir. Renksiz kaba yünden yapılmış elbise giymek eskiden günahlardan pişmanlık duyma ve gururu kırma alâmeti olarak algılanırdı. Malik b. Dinar, Utbe ve Süfyan Servî gibi erken dönem zühd ehlinin giydikleri yün elbise Hicrî III. asırdan sonra daha çok beyaz renkli olanları tercih edilmek üzere sûfilerin adeta resmî kisvesi haline gelmiştir. Sühreverdî, Hz. Peygamber'in yün elbise giydiğini ve zahid ve sufilerin bu yüzden bunu benimsediklerini kaydetmektedir.

2) *Ashab-ı Suffa (Suffa Arkadaşları):* Mekke'den Medineye hicret eden ve sayıları dört yüze kadar çıkarılan fakir ve kimsesiz sahabîler Peygamber Mescidi'nin "suffa" denilen bölümünde kalıp hayatlarını ilim ve ibadetle geçirirlerdi. Bunlara kaldıkları yerin ismi dolayısıyla "ashab-ı suffa" adı

¹ Bkz. Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdullah el-Kurtubî, *el-Câmi' lü abkâmi'l-Kur'an*, Beyrut, 1993 I, 72; Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed en-Nesefî, *Tefsîru'n-Nesefî (el-Medârik)*, Beyrut, ts., I, 4-5; İsmâil b. Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, Beyrut, 1969, I, 19.

² Bkz. Kurtubî, *el-Câmi'*, I, 73.

³ İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 19.

⁴ İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 19.

⁵ İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 20.

⁶ Mevlana, *Mesnevî-yi Ma'nevî*, Tahran, 1375, cilt: IV, beyit: 1169.

⁷ Bkz. Ebû Bekir Muhammed b. İshak el-Kelabazî, *et-Taarruf lü mezhebi ebli't-tasavvuf*, Beyrut, 1993, s. 9-14; Şemseddin Samî, *Kamûs-i Türkî*, "tasavvuf" maddesi; Massignon, "Tasavvuf", İA, XII / 1, s. 26; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 2001, s. 339-340; Ahmet Yıldırım, *Tasavvuf Temel Öğretilerinin hadislerdeki Dayanakları*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2000, s. 7-10.

verilmiştir. Bu çerçevede sûfiler de onlara özenerek hayatlarını tekke ve zâviyelerde ilim ve ibadet ile geçirdikleri için kendileri için "sûfi" ismi uygun görülmüştür.

3) *Safvî* (Saf, duru): Buna göre tasavvuf kalbi kötülüklerden arındırma terbiyesi olup, kaynağı "safvî"dir. Ancak telaffuzu kolaylaştırmak için "v" harfi ile "f" harfi yer değiştirmiştir.

4) *Benû Suffa* (Suffa Oğulları): Suffa Oğulları Mudar kabilesinin bir kolu olup, Kâbe'nin hizmetleri daha çok onlar tarafından yerine getirilirdi. Buna göre Hakk'a ve halka hizmet noktasında bu kabile ile sûfiler arasında bir ilgi kurulmaya çalışılmıştır.

5) *Savf* (Yüz çevirmek): Tasavvufun bir kenara çekilmek ve yüz çevirmek anlamına gelen "savf"tan türediğini söyleyenler sûfilerin dünyadan el etek çekip zahidâne bir yaşam sürmeyi tercih etmelerini böyle bir ilgiye dayanak gösterirler.

6) *Saff-ı Evvel* (İlk saf): Bu görüşte olanlara göre tasavvuf ehli bu dünyada Allah'ın rızasına uygun hareket etmelerinin bir mükâfatı olarak öbür dünyada ön safta yer alacakları için kendilerine ilk safçılar anlamında sûfi denilmiştir.

7) *Sofos* (Hikmet, felsefe): Bu görüşte olanlara göre tasavvuf kelimesi Yunanca bir kelime olan ve "hikmet", "felsefe" anlamına gelen "sofos"tan türetilerek Arapçalaştırılmıştır. Zira başta vahdet-i vücûd ve yaratılış nazariyeleri olmak üzere tasavvufun bir çok konusu aynı zamanda felsefi konulardır.

Mevlana'ya baktığımızda onun etimolojik olarak "sûfi" ismini duruluk ve saflık anlamına gelen "safvet"e dayandırdığını görüyoruz. Nitekim ilgili beytinde şöyle diyor:¹

هست صوفی آن که شد صفوت طلب   نزل لباس صوف و حیاطی و دب

Sûfi (türediği) "saflığı" talep eden kişidir

Yün elbise, terzîlik ve yavaş yürümek değildir

1. 3. "Şeytan" Kelimesinin "Serkeş" Anlamına Gelmesi

Rağıb, "Şeytan" ismindeki "n" (nûn) harfinin aslı bir harf olduğuna, bu ismin "ş-t-n" kökünden geldiğine ve bu kökün "uzaklaşmak" anlamını ifade ettiğine ilişkin görüşü tercih etmektedir. Buna göre "Şeytan" Allah'ın rahmetinden ve dergâhından uzaklaştırılmış kişi anlamına gelmektedir. Rağıb'ın "kîle" (denilmiş) ifadesiyle zayıf bir görüş olduğuna işaret ettiği başka bir görüşe göre ise "Şeytan" ismindeki "n" harfi zaid (fazla) olup bu isim "yakıcılık" ve "ateş" anlamlarını ifade etmektedir ki, zaten Şeytan da ateşten yaratılmıştır.² İbn Fâris de "ş-t-n" kökünün uzaklık ifade ettiğini söylemekte ve bu çerçevede dibi derin kuyuya "bî'rûn şetûnün" denildiğini belirtmektedir. Bu ünlü dilciye göre serkeşlik edip sağa sola saldıran ve bu yüzden de sağlam iplerle bağlanan ata da "ş-t-n" kökünden gelen vasıflar isnad edilmektedir.³ ki Mevlana da buna yakın bir bağlamda Şeytana serkeş anlamını yüklemektedir. Nitekim ilgili beyitlerinde şunları söylemektedir:⁴

أسب سرکش را عرب شیطانیش خواند   بی ستوری را در مرعی بماند

شیطنت کردن کشتی بد در لغت   مستحق لعنت آمد این صفت

Araplar serkeş ata "şeytan" demişlerdir

Mer'ada yayılan ata şeytan dememişlerdir.

¹ Mevlana, *Mesnevî*, cilt: V, beyit: 363

² Bkz. Rağıb el-İsfahânî, el-Mufredat, Beyrut, ts., s. 261.

³ Bkz. İbn Fâris, "ş-t-n" maddesi

⁴ Mevlana, *Mesnevî*, cilt: V, beyit: 524, 525

Şeytanlık sözlükte "baş çekme" anlamındadır

İşte lanete layık olan sıfat da bu olmaktadır.

1. 4. "Mikayîl Kelimesinin "Keyl"den Türemesi

Filolog İbn Faris'e göre tartmak, ölçmek anlamlarını ifade eden "keyl" herhangi bir cer harfiyle kullanılmaksızın doğrudan mef'ûl alırsa "vermek" anlamına gelir. Yani kişinin bir şeyi tartarak veya ölçerek başka birine vermek söz konusu olduğunda keyl kipi ve türevleri cer harfiyle kullanılmaz, doğrudan mef'ûl alır. Bu çerçevede "kiltu fulanen" denildiğinde ona verdim anlamı ortaya çıkar. Fakat cer harflerinden على (alâ) ile kullanılırsa ölçülen veya tartılan bir şeyi karşdakine vermek değil, ondan "almak" söz konusu olur.¹ Nitekim bu iki kullanım şu ayette birlikte kullanılmıştır:

وَيْلٌ لِّلْمُطَفِّفِينَ الَّذِينَ إِذَا أَكْتَالُوا عَلَى النَّاسِ يَسْتَوْفُونَ وَإِذَا كَالُوهُمْ أَوْ وَزَنُوهُمْ يُخْسِرُونَ

*İnsanlardan alırken ölçüp tartıklarında tam alan, onlara verirken ölçüp tartıklarında ise (eksik verip) onları zararına sokan bilekârlara yazıklar olsun.*²

Mevlana'ya baktığımızda onun "Mikayîl" isminin "keyl" isminden türediğine çünkü kendisine bu isim verilen ve rızık işleriyle görevlendirilen meleğin bu rızık dağıtma işini ölçerek yaptığına ilişkin şöyle dediğini görüyoruz:³

ز آن که "میکاییل" از "کَیْل" اشتقاق دارد و "کَیَال" شد در اِرتزاق

Çünkü "Mikayîl" ismi "keyl"den türemiştir

Zaten Mikayîl rızıkları ölçen bir kilecidir.

1. 5. Şeddesiz "Kuzibû" İle Şeddeli "Kuzibû"ya Göre İlgili Ayetin Tefsirinin Değişmesi

Rağib İsfahani'nin işaret ettiğine göre doğruluk, inanma ve onay anlamlarını ifade eden "sıdk"ın zıddı olan "keziş", yapılan bir konuşmada veya verilen bir sözde yalan söylemek, inanmamak ve dürüst olmamak anlamlarına gelmektedir.⁴ Yusuf Sûresi'nin 110. ayetinde şöyle denilmektedir:

"حَتَّىٰ إِذَا اسْتَيْسَرَ الرَّسُولُ و ظَنُّوا أَنَّهُمْ قَدْ كَذَّبُوا

Ta ki peygamberler bile ümitsizliğe düştüler ve kendilerine yalan söylendiğini (veya yalanlandıklarını) zannettiler.

"K-z-b" kökünden gelen "kuzibû" kipi meçhûl bir mazi olarak bu şekilde şeddeli okunursa "kafirler tarafından yalanlandılar, kendilerine inanılmadı" anlamına gelir. Fakat "kuzibû" olarak şeddesiz okunduğunda anlam "aldatıldılar, kendilerine yalan söylendi" şeklinde olur ki Mevlana bu anlama işaret etmektedir. Yani peygamberler o kadar sıkıntı darlık içinde kaldılar ki kendilerine yardım edileceği hususunda "kendilerine yalan söylendi" zannına kapıldılar. Konuyla ilgili beyitlerinde bu ikinci anlama dikkat çeken Mevlana buna şöyle işaret etmektedir:⁵

حَتَّىٰ إِذَا مَا اسْتَيْسَرَ الرَّسُولُ بَكَوْا تَا يَطَّوُّوا أَنَّهُمْ قَدْ كَذَّبُوا

این قرائت خوان که تخفیف "کذب" این بود که خویش بیند محتجب

Peygamberler bile ümitsizliğe düşüp kendilerine yalan söylendi zannına kapıldılar

¹ Bkz. İbn Faris, *Mu'cemu mekayîsi'l-luğa*, V, 150-151.

² Mutaffifûn: 83 / 1-3

³ Mevlana, *Mesnevî*, cilt: V, beyit: 1587.

⁴ Bkz. Rağib el-İsfahani, *el-Mufredat fi garîbi'l-Kur'an*, s. 276, 426-427

⁵ Mevlana, *Mesnevî*, cilt: III, beyit: 2033, 2034.

"Kuzîbû"yu şeddesiz oku ki bunun anlamı şöyle olur: "Kendilerini aldatılmış sandılar"

1. 6. İsm-i Fâil İle "Mubalağalı İsm-i Fail" Arasındaki Fark

Sülâsî mücerred denilen yalın üç harfli fiillerin ism-i fail kalıpları "fail", mubalağalı ism-i fail kalıplarından biri de "faül"dür. Bilindiği gibi ism-i failin ifade ettiği anlamda bir çokluk ve mubalağa yoktur. Buna karşılık mubalağalı ism-i failde bu anlam vardır. Mevlana'nın şu beytinde ism-i fail kalıbı olan "fail" kalıbında "farik"; mubalağalı ism-i failin "failun" kalıbında da "Farûk" kullanılmıştır: ¹

در دل عاشق بجز معشوق نیست در میانشان "فارق" و "فاروق" نیست

Aşğın gönlünde maşuktan başkası yoktur

Aralarında az veya çok bir ayırt edici yoktur

2. BAZI EDEBÎ SANATLAR AÇISINDAN

Bilindiği gibi belâgat ilminin "meanî", "beyan" ve "bedî" olmak üzere üç dalı bulunmaktadır. Biz burada bir sempozyum bildirisinin çapı çerçevesinde bu üç daldan sadece bedî' ilminden birkaç edebî sanata örnek vermekle yetineceğiz. Çünkü tebliğimizin başında da ifade ettiğimiz gibi biz Mesnevî'deki edebî sanatları bir kitap çalışması olarak ele almayı düşünüyoruz.

2. 1. Cinas (Tecnîs)

Lafızları aynı fakat anlamları farklı olan kelimelerin kullanılmasıyla yapılan sanata "cinas" veya "tecnîs" denir. Gerek klasik Arap şiirinde, gerekse Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde sıkça rastlanan ve Mevlana tarafından da ustaca kullanılan cinas bazı alt kısımlara ayrılmaktadır.² Örneğin eğer bu sanata konu olan kelimelerin türü isim veya fiil olarak aynı ise, yani ikisi de isim veya fiil ise buna "cinas-ı mumasil" adı verilir.

Kur'an'an örnek:

و يَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يُنْفِثُ الْمُجْرِمُونَ مَا لَبِثُوا غَيْرَ سَاعَةٍ

"Kıyamet koştugu gün günahkarlar (dünyada) bir saatten başka kalmadıklarına yemin ederler"³

Ayette geçen birinci "sa'et"ten maksat kıyamet, ikinci "sa'et"ten maksat bir zaman dilimidir.

Mesnevîden örnek:⁴

کار باکان را قیاس از خود مگیر گرچه ماند در نوستن شیر و شیر

Bir tutma sen kendini seçkin ile

Gerçi yazılıştta aynıdır "şîr" "şîr" ile

Beyitte geçen birinci "şîr"den aslan, ikinci "şîr"den ise "süt" kast edilmiştir.

Eğer cinas sanatına konu olan kelimelerin türü farklı ise buna "cinas-ı mustevfa" adı verilir.

Mesnevî'den örnek:⁵

آتش است این بانگ نای و نیست باد هر که این آتش ندارد نیست باد

¹ Mevlana, *Mesnevî*, cilt: VI, beyit: 2680.

² Cinas ve alt kısımları hakkında geniş bilgi için bkz. İbnu Esîr, *el-Meselu's-sâir, fî edebi'l-kâtibi ve's-şâir*, Beyrut, 1995, I, 241 ve devamı; Muhammed b. Abdurrahman el-kazvîni, *el-İdab (Şurûbu't-Telbîs içinde)*, Beyrut, 1992, IV, 412 ve devamı.

³ Rûm: 30 / 54.

⁴ Mevlana, *Mesnevî*, cilt: I, beyit: 263.

⁵ Mevlana, *Mesnevî*, cilt: I, beyit: 2140; cilt: I, beyit: 9;

Ateştir, hava değildir bu neyin çıkardığı ses

Yok olsun bu ateşe sahip olmayan her kes.

Beytte geçen birinci "bad" hava anlamında, ikinci "bad" emir kipi olarak *olsun!* anlamında kullanılmıştır.

Eğer kelimelerden biri murekkeb (bileşik) olursa buna "cinas-ı terkîb" denir.

Şiirden örnek:

قِفْ طَالِبًا فَضَّلَ إِلَهُه وَسَائِلًا   وَأَحْمَلَ فَوَاضِلَهُ إِلَيْهِ وَسَائِلًا

Dur! Allah'ın lütfunu talep ederek ve isteyerek

Onun faziletlerini O'na kavuşmada vesile ederek.

Şiirde geçen birinci "ve sailen" ifadesi bir atf edatı olan "ve" ile ism-i fail olan "sailen" den oluşmak üzere murekkeb bir ifade iken, ikinci "vesailen" kelimesi vesîlenin çoğuludur.¹

Mesnevî'den örnek:²

چون نباشد عشق را پروای او   او جو مرغی مانند بی پروای او

Eğer pervasız olup aşkı etmezse dert kendine

O tıpkı kanatsız bir kuş gibidir, artık vay haline!

Birinci "pervay" ifadesi bildiğimiz perva anlamında olup, murekkeb değildir. Fakat ikinci "per vay" ifadesi murekkeptir. Zira bu ifadenin birinci parçası olan "per" kanat anlamında, ikinci parçası olan "vay!" ise "vay haline!" anlamındadır.

2. 2. Tezad

Birbirine zıt kelimeler kullanılarak yapılan sanata "tezad" adı verilir.³ Buna "mutabakat", "tatbîk" ve "tekâfu" da denir.⁴

Kur'an'dan örnek:

وَأَنَّهُ هُوَ أَمْثَلُ وَأَكْبَرُ، وَأَنَّهُ هُوَ أَمَاتٌ وَأَحْيَا

*Doğrusu güldüren de O'dur ağlatan da; öldüren de O'dur dirilten de.*⁵

Şiirden örnek:

وَيَوْمَ عَلَيْنَا وَيَوْمَ لَنَا   وَيَوْمَ نَسَاءُ وَيَوْمَ نَسْرُ

Bir gün aleyhimize, bir gün lehimizeyiz

*Bir gün üzülürüz, başka bir gün seviniyoruz.*⁶

Mesnevî'den örnek:⁷

دم گاف کشته بر مقتول زن   تا شود زنده هم آن دم در کفن

Ölüye vurulur bir kuyruk ile

Kalkıp diri olur o kefeniyle

¹ İbn Ma'sûm'a isnad edilen bu şiir için bk. Abdulkadir Hüseyin, *Fennu'l-bedî'*, Nasr, 1983, s. 111.

² Mevlana, *Mesnevî*, cilt: 1, beyit: 31.

³ Tezad sanatı hakkında geniş bilgi için bkz. İn'âm Fevvâl Akkâvî, el-Mu'cemu'l-mufassal fi ulûmi'l-belâge, Beyrut, 1996, s. 371.

⁴ Bkz. Abdulkadir Hüseyin, *Fennu'l-bedî'*, s. 45.

⁵ Necm: 54 / 43-44.

⁶ Söyleyi belirlenmeyen şiir için bkz. Abdulkadir Hüseyin, *Fennu'l-bedî'*, s. 46.

⁷ Mevlana, *Mesnevî*, O Mevlevî çevirisiyle, İstanbul, 1972, cilt: I, beyit: 2535, s. 116,

2. 3. Mezheb-i Kelamî

Bir iddiayı ispatlamak için kelimcilerin delillerine başvurma sanatına "*mezheb-i kelamî*" adı verilir.¹
Kur'an'dan örnek:

كَمَا بَدَأَكُمْ تَعُودُونَ

*İlkin sizi yarattığı gibi yine O'na döneceksiniz.*²

Mesnevî'den örnek:³

گر نباشد فعل خلق اندر میان پس مگو کس را چرا کردی چنان

Eğer halktan kaynaklanan bir fiil (iş, amel) yok ise

Kimseye "bunu neden yaptın?" diye sorma öyleyse.

Yani eğer halktan hür iradeye bağlı bir iş söz konusu değil de yapılan her şey cebri bir seyir çizgisinde yapıyorsa kimseye "bunu niye yaptın?" diye hesap sorma.

2. 4. İrsal-ı mesel

Şairin kendi şiirlerinde darb-ı mesel haline gelmiş hikmetli sözlere, na't ifadelerine ve benzeri sözlere yer vermesine "*irsal-ı mesel*" adı verilir.⁴ İbn Hicce el-Hamevî'ye ait bir şiir beytinde geçen şu mısra bu sanata örnektir:⁵

وَقُلْتُ: بِاللَّهِ خُلُّوا الرَّقِصَ فِي الظَّالِمِ

Dedim ki; Allah aşkına "karanlıkta dans etmeyi bırakın".

Mesnevî'den bir dize:⁶

أَنْ شَيْدَسْتِي كِه "الْمَلِكُ عَقِيمٌ"

Şunu duymuşsundur ki "saltanat boştur, sonu yoktur"

Yine Mesnevî'den bir beyit:⁷

زیره را من سوی کیرمان آورم کر به بیش تو دل و جان آورم

Gönül ve canı bile getirip koysam önüne

Yine benzerim "Kirman'a kimyon götürün"e

2. 5. Tazmîn

Şairin başka bir şaire ait bir şiiri kendi şiiri içinde kullanmasına, eğer şiirinden alıntı yaptığı şair ünlü biri değilse onun kim olduğunu belirtmesine tazmîn denir.⁸ İbn Esîr'e göre tazmîn sadece şiirde değil, nesirde de söz konusu olabilir. Yani nesir yazarı da bir şairin şiirini kendi eseri içerisinde

¹ Mezheb-i Kelamî hakkında geniş bilgi için bkz. Kazvîni, *el-İdâb (Şurûhu't-Telbîs* içinde), IV, 368-369.

² A'raf: 7 / 29.

³ Mevlana, *Mesnevî*, O Mevlevî çevirisi, İstanbul, 1972, cilt:2, beyit: 1542.

⁴ İn'âm Fevâl Akkâvî, *el-Mu'cemu'l-mufasssal fî ulûmi'l-belâğ*. s. 59.

⁵ İn'âm Fevâl Akkâvî, *a. g. e.*, s. 59.

⁶ Mevlana, *Mesnevî*, cilt:V, beyit: 528.

⁷ Mevlana, *Mesnevî*, cilt: I, beyit: 3195

⁸ Bkz. Kazvîni, *el-İdâb (Şurûhu't-Telbîs* içinde), IV, 314.

zikrederse buna da tazmîn adı verilir.¹ Tazmînin kapsamına şiirle birlikte ayet ve hadisleri de dahil eden yazara göre eğer ilgili şiir, ayet veya hadis olduğu gibi tamamen alınmışsa buna "külli tazmîn", eğer bir parçası alınmışsa buna "cüz'î tazmîn" adı verilir.² Mesnevî'de geçen aşağıdaki beytin birinci dizesi muhadram şairlerden Lebîd'e aittir:³

كُلُّ شَيْءٍ مَا خَلَا اللَّهَ بَاطِلٌ   إِنَّ فَضْلَ اللَّهِ عَمِّمٌ هَاطِلٌ

Allah'tan başka her şey batıldır, boştur

Allah'ın lütfü bol yağmurlu bir buluttur.

2. 6. İktibâs

İbn Hicce'ye göre iktibâs sadece Kur'an ayetlerinden yapılan alıntıdır.⁴ Fahreddîn Râzî iktibasın kapsamına ayetler gibi hadisleri de dahil etmektedir. Ona göre iktibâs konuşmacının kendi sözlerinde kullanmak üzere Kur'an'dan veya hadislerden alıntı yapması, bunu yaparken de alıntı yaptığı şeyin Kur'an'dan veya hadisten olduğunu işmâm etmemesidir.⁵ Tîbî ise iktibasın kapsamını daha da genişleterek fıkıh ilminden yapılan alıntıları da buna dahil etmektedir. Dolayısıyla ona göre iktibas konuşmacının kendi sözlerini Kur'an'dan, hadislerden veya fıkıh kurallarından yaptığı alıntılarla süslemesidir.⁶ Bu tanımlarda dikkat çeken müşterek nokta, iktibasın İslamî metinlerden bir alıntı olmasıdır.⁷ Biz burada muhtelif formatlarla iktibas edilen bazı ayet ve hadislere örnek vereceğiz.

Yapılan tespitlere göre Mevlana, Mesnevî'sinde 420'si lafzen, 272'si de mealen olmak üzere yaklaşık 700 kadar ayetten iktibas yapmıştır. Telmîh yoluyla yapılan iktibasları da dikkate alırsak bu sayı 1500'e yükselmektedir ki bu da Kur'an'ın yaklaşık 1 / 4'ünü oluşturmaktadır.⁸ Hüseyin Güllüce "Kur'an Tefsiri Açısından Mesnevî" (İstanbul, 1999) adlı kitap çalışmasında Mesnevî'de geçen Kur'an ayetlerini değişik açılardan tahlil etmiştir.

Hadislere gelince; Ali Yardım "Mesnevî Hadisleri" adlı çalışmasında 158 hadis tespit ederek bunları hadis ilmi açısından değerlendirmiştir.⁹ Yapılan başka araştırmalara göre Mevlana'nın Mesnevî'sinde 276 hadisten iktibas yapılmış olup, Şefik Can'ın çevirisine göre bu sayının ciltlere dağılımı şöyle olduğu belirlenmiştir:¹⁰

Cilt	Hadis sayısı
1	32
2	39
3	79
4	46
5	29
6	51

¹ Bkz. İbn Esîr, *el-Meseli's-Sâir*, II, 326.

² Bkz. İbn Esîr, *el-Meseli's-Sâir*, II, 323.

³ Beyit için bkz. Mevlana, *Mesnevî*, cilt: 1, beyit: 3923.

⁴ Bkz. Ebû Bekir b. Hicce el-Hamevî, *Hizânetu'l-edeb*, Hayriye Matbaası, baskı yeri yok, 1307 (baskı yeri yok).

⁵ Bkz. Fahrüddîn Râzî, *Nihâyetu'l-icâz*, Beyrut, 1985, s. 28.

⁶ Bkz. Hüseyin b. Abdullah et-Tîbî, *et-Tibyân*, Beyrut, 1996, s. 516.

⁷ Edip Çağmar, *Arap Belagatında Te'kid*, basılmamış doktora tezi, Şanhurfa, 2001, s. 287.

⁸ Bkz. M. Necmettin Bardakçı, "Mevlana'nın Tasavvuf Düşüncesinin Kaynakları", *Tasavvuf* dergisi, Ankara, Temmuz-Aralık 2007, yıl: 8, sayı: 19, s. 57.

⁹ Bkz. Ali Yardım, *Mesnevî Hadisleri*, Kayseri, 1970, s. 177-180.

¹⁰ Bkz. M. Necmettin Bardakçı, "Mevlana'nın Tasavvuf Düşüncesinin Kaynakları", *Tasavvuf* dergisi, Ankara, Temmuz-Aralık 2007, yıl: 8, sayı: 19, s. 62; Şefik Can, *Mevlana: Hayatı, şahsiyeti ve fikirleri*, İstanbul, 1995.

Şimdi de iktibas sanatı çerçevesinde O Mevlevî'nin çalışmasındaki Mesnevî beyitlerinde geçen bazı ayet ve hadislere örnek verelim (ayet ve hadisler tınak içine alınmıştır):

Ayetlerden birkaç örnek:

سایه خاب آرد تو را همچون سَمَرٌ   چون بر آید شَمْسٌ "إِشْقُ الْقَمَرِ"

Gölge sana masal gibi uyku verir

Güneş doğduğunda "Ay yarılr".¹

وَأَمْدَارٌ شَرَحَ إِيْنِمَ نَكْ كَرُو   وَرَ شَيْتَابِسْتِ يَ "أَلَمْ نَشْرَحْ" شَبُو

Açıklayacağım bunu ben, borcum olsun

Acelen varsa "Elem neşrab" ayetini okursun.²

گفت شیطان که "مَا أَعُوذُ بِتِي"   کرد پنهان فعل خود دیوی دنیع

Şeytan "Beni neden iğva ettin" dedi

O alçak dev kendi yaptığını gizledi.³

"يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ" مِي بَايْدَ مَرَا

Bizce "gabya inanırlar" grubundakiler lazım.⁴

رَنَكِ بَاقِي "صِبْغَةَ اللَّهِ" اسْتِ

Kalıcı boya, "Allah'ın boyası"dır.⁵

گوش ما را می کاشن "لَا تَقْطُلُوا"

Kulağımızı tırmalıyor "ümitsizliğe düşmeyin!"⁶

Hadislerden birkaç örnek:

كفت أي هديع حقّ و دفع حرج   معنی "الصر مفتاح الفرج"

Dedi ki: Ey Hak'ın hediyesi ve güçlükleri gideren

"Sabır feraha çıkmanın anahtarıdır" sözüyle kastedilen.⁷

کوری عشقست این کوری مَنْ   حبّ "يَعْمِي وَ يُصِيمُ" اسْتِ أي حسن

Bendeki bu körlük bir aşk körlüğüdür

"Sevgi hem kör eder hem sağlaştırır".¹

¹ O Mevlevî, cilt: 1, beyit: 123.

² O Mevlevî, cilt: 1, beyit: 2366.

³ O Mevlevî, cilt: 2, beyit: 1549.

⁴ O Mevlevî, cilt: 2, beyit: 3736.

⁵ O Mevlevî, cilt: 2, beyit: 4711.

⁶ O Mevlevî, cilt: 2, beyit: 4742.

⁷ O Mevlevî, cilt: 1, beyit: 101.

حوي دارم در نماز آن إلتفات معنی "قُرَّةٌ عَيْنِي فِي الصَّلَاةِ"

Namazda maşhar olurum Hakk'ın iltifatına

"Gözümün nur zevki namazdadır" sırrına.²

گوش من "لا يُلدغ المؤمنُ منِّه" شنید قول بیغمیر به جان و دل گرید

Kulağım "Mü'min ısırlmaz" sözünü işitti

Peygamber'in sözünü can u gönülden dinledi.³

---

¹ O Mevlî, cilt: 1, beyit: 2372.

² O Mevlî, cilt: 1, beyit: 2411.

³ O Mevlî, cilt: 2, beyit: 943